

Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir” buyrulur (el-Mâide 5/34). Büyük çoğunluğa göre tövbe kişisel haklara karşı işlenen suçların cezasını düşürmediğinden, eşkıyalık esnasında gasp, yaralama veya öldürme eyleminde bulunan suçlular yakalanmadan önce tövbe etmiş olsalar dahi işledikleri bu suçlardan ve verdikleri zararlardan dolayı sorumludurlar. Had grubunda yer alan ve Allah hakkına müteallik yönü ağır basan hırsızlık, zina ve içki içme suçlarının cezaları da çoğunluğa göre tövbe ile düşmez; bu durum ister olay hâkime intikal etmeden önce ister sonra olsun hüküm değişmez; çünkü ceza işlenen suçun kefaretidir. Fakihlerin bir kısmına göre ise eşkıyalık suçuna kıyasen yakalanmadan önce yapılan tövbe bu had cezalarını da düşürür. Suçlunun yakalandıktan sonra yapacağı tövbenin de cezayı düşüreceği görüşünde olan fakihler vardır. Zina iftirası (kazf) suçunun cezası daha çok kişisel hakları ilgilendirdiği için tövbeyle düşmez; fakat çoğunluğa göre mağdurun affetmesiyle ceza düşer. İnsanın şahsiyetini rencide eden bir suç olması sebebiyle zina iftirasında bulunan kimse- nin (kâzif) tövbesinin kabulü için iftirada bulunduğu kimseyle (makzûf) helâlleşmesi gerekir. Hz. Peygamber, “Kardeşinde malı ve namusuyla ilgili bir hakkı bulunan kimse kıyamet gelmeden önce onunla helâlleşsin” buyurmuştur (Buhârî, “Mezâlim”, 10). Öte yandan kâzife verilen şahitlikten men cezasının tövbeyle düşüp düşmeyeceği tartışmalıdır. Hanefiler’e göre suçlu haddenden önce tövbe ederse şahitliği kabul edilir, haddenden sonra yapılan tövbe ebediyen kabul edilmez ve bu had cezasının bir parçası sayılır. Çoğunluğa göre suçlu kazf haddinden önce veya sonra tövbe ederse şahitlikten men cezası düşer. Fakihler, irtidad suçunun cezasının mahkeme öncesi veya sonrasında yapılan tövbe ile düşeceğinde ittifak etmiştir. Sözlükte “bir kimsenin tövbe etmesini istemek” anlamına gelen “istitâbe” fıkıh terimi olarak irtidad, zındıklık, sihir ya da bazı farzları kasten terketmek gibi durumlarda bu fiilleri işleyen kimseler için belirlenen cezaları uygulamadan önce onları tövbe etmeye çağırma ifade etmektedir. Mürtedin tövbesinin mahkeme tarafından talep edilmesinin gerekip gerekmediği, gerekiyorsa bunun süresinin ne olacağı konusunda fakihler farklı görüşlere sahiptir. İrtidad suçunun tekerrürü halinde fakihlerin bir kısmı tövbenin kabul edilmeyeceği görüşünde iken çoğunluk bu durumda da tövbenin kabul edileceğini, ancak fâilini sa-

mimiyeti görülene kadar hapis vb. ta’zîr cezalarının gündeme gelebileceğini belirtmiştir.

b) Cinayetlerde. Kısas ve diyet kul hakkı ağırlıklı cezalar sayıldığından fakihler, tövbenin öldürme ve yaralama suçlarının cezalarında herhangi bir etkisinin bulunmadığı konusunda ittifak halindedir. “Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere ceहनemdir; Allah ona gazap ve lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır” âyetini (en-Nisâ 4/93) ve, “Allah’ın bütün günahları affedeceği umulur; ancak kâfir ölen kimseyi veya bir mümini kasten öldüreni Allah affetmez” hadisini (Ebû Dâvûd, “Fiten”, 6) delil gösteren bazı âlimler insan öldürmenin uhrevî cezasının tövbeyle düşmeyeceğini söylemektedir. Fakat büyük çoğunluk insan öldürmenin uhrevî cezasının tövbeyle düşebileceğini, “Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin; doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar” âyetine (ez-Zümer 39/53), doksan dokuz kişiyi öldürüp tövbe eden kişinin konu edildiği hadise (Buhârî, “Enbiyâ”, 54; Müslim, “Tevbe”, 46) vb. naslara dayanarak kabul etmiştir. **c) Ta’zîr Cezalarında.** Kul hakkı olan sövme ve darbetme gibi ta’zîr cezası gerektiren suçlar hak sahibiyile helâlleşilmedikçe tövbe ile düşmez. Allah hakkı sayılan, ramazan ayında kasten oruç bozma, faiz yeme ve kumar oynama gibi fiiller için öngörülen ta’zîr cezaları ise tövbe ile düşmektedir. **d) Şahitliğin Kabulünde.** Şahitliğin kabulü için adalet vâfı şart görüldüğünden büyük günah işleyen veya küçük günahlarda ısrar eden kişinin adalet vâfını yitireceği ve tövbe etmedikçe şahitliğinin kabul edilmeyeceği ittifakla benimsenmiştir. Kazf suçunu işleyen tövbesinin şahitlik yönünden kabulü ise tartışmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *el-Muḥallâ* (nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî), Beyrut 1408/1988, XII, 14-23; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, IX, 176; Gazzâlî, *İḥyâ* (Beyrut), IV, 3-4; Kâsânî, *Bedâ’î*, VII, 96; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1401/1981, II, 443, 457-458; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdül-fettâh M. el-Hulvî), Kahire 1406/1986, XII, 483-485; Kurtubî, *el-Câmi*, III, 47; V, 85; VI, 158; XII, 177; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûḡ*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 181; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkıfîn* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'dî), Beyrut 1973, II, 97-98; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 428-429; Şirbînî, *Muḡnî'l-muḥtâc*, IV, 183-184; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), IV, 116; Abdülazîz Âmir, *et-Ta'zîr fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1389/1969, s. 516-521; Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâ'iy-*

yü'l-İslâmî, Kahire 1977, I, 351-355, 773; II, 728; Ahmed Fethî Behnesî, *es-Siyâsetü'l-cinâ'iyye fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 115-143; a.mlf., *el-Mevsû'atü'l-cinâ'iyye fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Beyrut 1412/1991, IV, 363; Bilmen, *Kamus*², III, 303-304; Ali Dâvûd M. Ceffâl, *et-Tevbe ve eşerühâ fi işkâti'l-hudûd fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Beyrut 1409/1989; M. Ebû Zehre, *el-Cerime*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 230, 241-248; Nihat Dalgın, *İslâm'da Tövbe ve Cezalara Etkisi*, Samsun 1999; M. Cevat Akşit, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, İstanbul 2000, s. 70, 143-145; Hâmid Mahmûd Şemrûh, “et-Tevbe ve eşerühâ fi sukûti'l-‘ukûbe”, *Mecelletü Külliyyeti'ş-Şer'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, II/2, Mekke 1396-97, s. 137-152; Yaşar Yiğit, “İslâm Ceza Hukukunda Af ve Pişmanlığın (Tövbe) Cezalara Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVII/3, Ankara 2001, s. 61-74; Abdullah b. Süleyman el-Matrûdî, “Eşerü'l-tevbe ‘alâ ‘ukûbeti'l-kazf fi'l-fıkhî'l-İslâmî”, *Mecelletü'l-Buḥûşî'l-İslâmiyye*, sy. 66, Riyad 1423/2002, s. 251-336; R. A. Nicholson, “Tevbe”, *İA*, XII/1, s. 204; “Tevbe”, *Mu.F*, XIV, 119-133; F. M. Denny, “Tawba”, *EI*² (İng.), X, 385.

EMİNE GÜMÜŞ BÖKE

□ TASAVVUF. Tasavvufi eserlerde tövbenin tariflerinden, çeşitlerinden, derecelerinden, faziletinden, lüzumundan, mahiyetinden, kapsamından, özelliklerinden, hükümlerinden, şartlarından, rükünlerinden, neticelerinden, faydalarından, kabul edildiğine dair âlametlerden ve tövbe-kârların hallerinden geniş biçimde bahsedilmiş, dikkate değer psikolojik tahliller, açıklamalar, yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır (Muhâsibî, *er-Ri'âye*, s. 68, 148, 360; *Bed'ü men enâbe illâh*, s. 344-350; *el-Kaşd*, s. 222; Ebû Tâlib el-Mekkî, I, 364-394; Gazzâlî, *İḥyâ*, IV, 3-49).

Tövbe tasavvufta çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bu tarifler tövbenin yönünü ve niteliklerini göstermesi bakımından önem taşır. Sehl et-Tüsterî, “Tövbe kulan günahını unutmamasıdır” derken Cüneyd-i Bağdâdî tövbeyi, “Kulan günahını unutmamasıdır” şeklinde tarif etmiştir. Sehl’in tarifi henüz sülûkün başında olan ve günaha bulaşması ihtimali bulunan müridlerle, Cüneyd’in tarifi, Allah’ın büyüklüğü düşüncesine dalan ve O’nu zikretme halinde bulunan hakikat ehli ve âriflerle ilgilidir. Cüneyd’e göre kulan tövbeden önceki günahkâr olma durumu cefa hali, tövbeden sonraki durumu ise vefa / safâ halidir. Allah bir kuluna tövbe etmeyi nasip ederek ona yakınlığını lutfederse bu halde kulan aklını geçmişte işlediği günahlara takmaması, onları unutup sadece Allah’ın nimet ve ihsanlarını düşünmesi gerekir (Kelâbâzî, s. 92; Kuşeyrî, s. 259; Hücvîrî, s. 381). Günahlardan ve kötülüklerden tövbe edenle hatalardan ve gafletten tövbe eden,

amel ve ibadetleri dikkate alıp bunları gözüde büyütme halinden tövbe edenler birbirinden farklıdır.

Tövbe tasavvufî makamların ve menzillerin ilkidir. Bu sebeple “bâbü'l-ebvâb” (ana kapı) diye adlandırılır. Tasavvufî hayata tövbe kapısından girilir; takvâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ gibi makamlarda tövbenin önemi artar ve bu durum sâlik son nefesini verinceye kadar devam eder. Sahih ve muteber bir şekilde tövbe etmeyen sâlikin mânevî halleri sahîh ve muteber sayılmaz. Bu makamdaki zafiyet ve eksiklik ondan sonra gelen bütün hal ve makamları olumsuz yönde etkiler. Bazı sûfiler tövbe makamından önce yakaza / intibah menziliinden bahseder. Yakaza sâlikin içinden gelen bir etkiyle silkinerek gaflet ve gevşeklik haline son vermesi, kendine gelmesi, aklını başına toplaması, tövbe ve istiğfar etmesidir; yakaza makam değil haldir. İçten gelen bir kırpırdanma olmadan bir insanın ciddi ve samimi bir şekilde tövbe etmesi mümkün değildir. Sâlik bazan dış sebeplerden etkilenerek intibaha gelebilir. Yakaza tövbenin temeli, tövbe yakaza halinin sürekli ve kalıcı bir duruma gelen şeklidir.

Hücvîrî hatadan doğru olana, doğru olanadan daha doğru olana ve nefisten Hakk'a dönme şeklinde üç türlü tövbenin bulunduğunu belirttiikten sonra birincisine avamın, ikincisine havassın tövbesi der ve üçüncüsüne muhabbet derecesindeki tövbe adını verir. Hak Teâlâ'nın tecellisi karşısında kendinden geçen Hz. Mûsâ'nın kendine gelince, “Tövbe ettim, sana döndüm” demesi (el-A'râf 7/143) doğru olandan daha doğru olana dönüştür ve himmet ehlinin tövbesidir. Hz. Mûsâ'nın kendi iradesiyle Allah'ı görmeyi arzlaması onun hakkında tövbeyi gerektiren bir eksiklik olmuştur. Hz. Peygamber'in, “Bazan kalbimi bir perde bürüdüğünden günde 100 defa istiğfarda bulunduğum olur” sözü (Müslim, “Zikir”, 41-42; Ebû Dâvûd, “Vîtir”, 26) muhabbet derecesindeki tövbeye ilgilidir. Resûl-i Ekrem sürekli Allah'a yükselme ve yakınlaşma halindeydi, bir üst dereceye ulaştığında alttaki derecenin üstteki dereceyi kapatana bir örtü olduğunu fark ediyordu. Kendinden Hakk'a dönüp devamlı yükseldiğinden tövbesi de devamlıydı (Kuşeyrî, s. 194; Hücvîrî, s. 383). Hakikat ehli denilen ârifler öyle bir hal yaşarlardı ki bu halde iken Allah'tan ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şey göremezler. Bu durumda kendileri fenâ halindedir, varlıkları yok hükmündedir. Kendilerinde varlık görmeleri bir tür günah sayıldığından,

“Senin varlığın başka bir günahla kıyaslanmayacak bir günahdır” derler.

Allah'ın tevâb, gaffâr, gafûr, afûv gibi isimleriyle ilişkili olması bakımından tövbenin ilâhî boyutu üzerinde de durulur (Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ*, s. 54, 74, 101). Allah'ın tevâb oluşu kuluna tövbe etmeyi kolaylaştırması, ona af ve mağfiret kapısını açmasıdır. Bunun neticesinde kulun O'na dönmesi tövbedir. Tövbe Allah'ın kuluna, kulunun da O'na dönmesidir. Allah'ın kuluna dönmesi ona tövbeyi nasip etmesi, kulun rabbine dönmesi işlediği günahattan ve yaptığı kötülükten dolayı O'ndan af dilemesidir. Ebû Hafis, “Tövbe O'ndadır, O'ndandır” derken bunu kasteder. Tövbe kulun Allah'a dönüşüdür, ancak bunu kula nasip eden ve onu buna muvaffak kılan Allah'tır (Kuşeyrî, s. 254, 262). Kendilerine karşı hatalı ve kötü davrananların özürlerini kabul edenler Allah'ın tevâb ismiyle mazhar olmuşlardır. “İki günü eşit olan mümin aldanmıştır” hadisini zikreden Ebû Tâlib el-Mekkî (*Ķütü'l-Ķulüb*, I, 173), müminin sürekli biçimde kendini geliştirmek suretiyle her gün Allah'a biraz daha yaklaşması gerektiğini, bunun da tövbe ile gerçekleşeceğini söyler. Sûfiler yapılan haksızlık, kötülük ve hatalardan, işlenen günahlardan tövbe etmek gerektiğini, ancak daha iyi ve daha doğru olanı gerçekleştirme imkânına sahip kişilerin daha iyi olanı yapmalarının tövbeyi gerektiren bir kusur olduğunu belirtir. Kur'an'da zikredilen “ebrâr” (el-İnfîtâr 82/13) iyi insanlar, “mukarrebûn” (el-Vâkıa 56/11) Allah'ın yakınlığını kazanmış daha iyi insanlardır. Sûfileri göre ebrârın sevap kazandıran amelilerini mukarrebler işlerlerse günaha girmiş olurlar (Serrâc, s. 68; Kuşeyrî, s. 195; Hücvîrî, s. 383).

Sûfiler yalnız dille yapılan tövbeye “yalancılardan tövbesi” demişler ve bunun fâsid bir tövbe olduğunu söylemişlerdir. Râbia el-Adeviyye'nin, “Tövbe, tövbeden tövbedir” sözü gönülden gelmeyen ve sözden ibaret kalan fâsid tövbeyi ifade eder (Kuşeyrî, s. 260). Takvâ ehlinin dil ve kalple yaptığı tövbe sahîh; dil, kalp ve bedenle yaptığı tövbe ise daha sahîh bir tövbedir. Avamın, havassın ve âriflerin tövbesi birbirinden farklıdır. Zünnûn'a göre avam günahattan, havas gafletten tövbe eder (Serrâc, s. 68; Kuşeyrî, s. 260; Hücvîrî, s. 385). Ebû'l-Hüseyn en-Nürî'nin, “Tövbe Allah dışında her şeyden (mâsivâ) tövbe etmektir” sözü (Serrâc, s. 68) âriflerin tövbesine işaret eder. İbn Atâ, Allah'ın azabından korkan kulun tövbesine “inâbe tövbesi”, O'nun kereminden hayâ eden kulun töv-

besine “isticâbe tövbesi” adını vermiştir (Kelâbâzî, s. 141; Kuşeyrî, s. 261; Hücvîrî, s. 385). Pişmanlığın ilk adımı tövbe, ikinci adımı inâbe, sonu evbedir diyen sûfiler de vardır. Bu bağlamda Allah'ın azabından korkanın hali tövbe, azabından korkmakla beraber sevap umanın hali inâbe, sadece emrini gözetmenin hali evbe terimiyle ifade edilir. Tövbe müminlerin, inâbe evliyanın, evbe peygamberlerin makamıdır (en-Nûr 24/31; Sâd 38/30, 44; Kâf 50/33). Tövbe büyük günahlardan, inâbe küçük günahlardan, evbe nefisten Hakk'a dönüştür. Herevî inâbeyi tövbeden ayrı bir menzil olarak görür. Tövbe makamını sağlıklı bir şekilde gerçekleştiren sâlik inâbe menziline ulaşır. Allah sevgisi, Allah'a itaat, O'na yönelme ve O'ndan başkasından yüz çevirme inâbenin özünü oluşturur. Kul elest bezminde yaptığı ahde bağlı kalarak sözle Hakk'a döndüğünü ifade ettikten sonra buna göre davranıp inâbe sahibi olabilir (Herevî, s. 6). Kur'an'da, “Rabbimize inâbe ediniz, dönünüz” buyurulmuştur (ez-Zümer 39/54). Inâbe “sâlikin Hakk'a gönül vermesidir” şeklinde de tarif edilmiştir. Bir mürşide gönülden bağlanmaya ve ondan el almaya da inâbe denir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1390/1970, s. 68, 148, 360; a.mlf., *Bed'ü men enâbe ilallah* (Muhâsibî, *el-Veşâyâ* içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 344-350; a.mlf., *el-Ķaşd ve'r-rücû' ilallah* (a.e. içinde), s. 222; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 68-69; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 92, 141-142; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Ķütü'l-Ķulüb*, Kahire 1961, I, 173, 364-394; Sülemî, *ĶabaĶât*, s. 69; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 194, 195, 254-262; Hücvîrî, *Keşfü'l-maĶcûb*, Tahran 1338, s. 378, 381, 383, 385; Herevî, *Menâzil*, s. 6; Gazzâlî, *İĶyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, Kahire 1358/1939, IV, 4-59; a.mlf., *el-Makşadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 54, 74, 101; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfnâme* (nşr. Gulâm Hüseyin Yûsufî), Tahran 1347, s. 50-54; Şehâbeddin es-Sühreverdi, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 475-487; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkîyye*, Kahire 1293, II, 183-190; Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdü'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365, s. 257; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 198 vd.; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256/1840, s. 139; Zekî Mübârek, *el-Taşavvufü'l-İslâmî fi'l-edeb ve'l-aĶlâĶ*, Kahire 1954, II, 144; Seyyid Sâdik-ı Güherî, *Şerh-i İştîlâhât-i Taşavvuf*, Tahran 1368, II, 71; IV, 229.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

Diğer Dinlerde. Tarihten günümüze dinlerin hemen hepsinde insanın nihai kurtuluşu üzerinde durulmakta, bu hususta birtakım açıklamalar yapılmaktadır. Bunlara göre insanın yapması ve yapmaması